

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya

Nəşr tarixi: 26.04.2016

Əsli: İngilis dilində

qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə

Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı 6 sayılı ümumi şərh (2018)**

I. Giriş

1. Bu ümumi şərhin məqsədi “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası”nın 5-ci maddəsində təsbit edilən bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərini aydınlaşdırmaqdır.

2. Komitə, iştirakçı dövlətlərin hələ də qanunlarının və siyasətlərinin Konvensiyaya uyğun olmayan əlilliyin xeyriyyəçilik və ya tibbi modeli yanaşmasında olmasından narahatdır. Bu cür yanaşmaların daimi istifadə olunması əlilliyi olan şəxslərin tam hüququn subyektləri və hüquq sahibləri kimi tanınmasına imkan vermir. Bundan əlavə, Komitə əlillik ilə bağlı maneələri aradan qaldırmaq üçün iştirakçı dövlətlərin səylərinin yetərli olmadığını qeyd edir. Davamlı və alçaldıcı stereotipləri, habelə əlilliyi olan şəxslərə qarşı damğalanma və qərəzli münasibəti misal kimi göstərmək olar. Buna cavab olaraq, əlilliyi olan şəxslərin onları təmsil edən təşkilatları vasitəsilə hüquqi və siyasi islahatların inkişafında mərkəzi rol oynaması çox vacibdir.

3. Ayrı-seçkiliyə qarşı qanunların və insan hüquqları çərçivələrinin genişləndirilməsi bir çox iştirakçı dövlətlərdə əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Bununla belə, qanunlar və qaydalar çox vaxt qeyri-müəyyən, natamam və ya səmərəsiz olur və ya əlilliyin insan hüquqları modelinin qeyri-adekvat anlayışını əks etdirir. Bir çox milli qanunlar və siyasətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı təcridetmə və ya fərqqoyma, ayrı-seçkilik və zorakılıqı davam etdirir. Onlar çox vaxt çoxsaylı və kəşişən və əlaqəli ayrı-seçkiliyi tanıyırlar; ağlabatan uyğunlaşmadan imtinanın ayrı-seçkilik təşkil etdiyini qəbul etmirlər və onların effektiv hüquqi müdafiə və kompensasiya mexanizmləri yoxdur. Bu cür qanunlar və siyasətlər adətən əlilliyə görə ayrı-seçkilik kimi qəbul edilmir, çünki onlar əlilliyi olan şəxslərin müdafiəsinə, onlara qayğı göstərilməsi kimi və ya onların mənafeyinə uyğun olaraq əsaslandırılır.

**Komitənin on doqquzuncu sessiyasında (14 fevral – 9 mart 2018-ci il) qəbul edilmişdir.

II. Beynəlxalq hüquqda əlilliyi olan şəxslər üçün bərabərlik və onlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

4. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi beynəlxalq insan hüququnun ən əsas prinsipləri və hüquqlarından biridir çünki insan ləyaqəti ilə bağlı olduğundan bütün insan hüquqlarının təməl prinsiplərini təşkil edir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 1 və 2-ci maddələrində hər kəsin ləyaqət və hüquqlar baxımından bərabər olduğunu bəyan edilir və tam siyahısı olmayan əsaslarla ayrı-seçkiliyi pisləyir.

5. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi bütün insan hüquqları müqavilələrinin əsasını təşkil edir. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Pakt Konvensiyanın 5-ci maddəsinin əsas götürdüyü açıq siyahısı üzrə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. BMT-nin bütün tematik insan hüquqları konvensiyaları¹ bərabərliyi bərqərar etməyə və ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmağa yönəlib, eyni zamanda bərabərlik və ayrı-seçkiliyin olmaması haqqında müddəaları ehtiva edir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya digər konvensiyaların təcrübəsini nəzərə almışdır, onun bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipləri BMT-nin ənənə və yanaşmasının təkamülünü əks etdirir.

6. Konvensiyada “ləyaqət” termininə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər insan hüquqları konvensiyalarına nisbətən daha tez-tez rast gəlinir. İştirakçı dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsini və orada elan edilmiş prinsipləri xatırladan, bəşəriyyətin bütün üzvlərinin xas ləyaqətini, dəyərini, bərabər və ayrılmaz hüquqlarını tanıyan və onları dünyada azadlığın, ədalətin və sülhün əsası kimi elan edən prinsiplər preambulyaya daxil edilmişdir.

7. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması Konvensiyanın əsasını təşkil edir və Konvensiyanın bütün əsas hüquqlarını ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipi ilə əlaqələndirən “digərləri ilə bərabər səviyyədə” ifadəsinin təkrar istifadəsi onun bütün əsas maddələrində ardıcıl surətdə səslənir. Faktiki və ya qəbul edilən əlilliyi olan şəxslər şəxsiyyət kimi ləyaqət, dürüstlük və bərabərlikdən məhrum edilmişdir. Ayrı-seçkilik, o cümlədən qeyri-könüllü və ya məcburi sistemə sterilizasiyalar, tibbi və ya hormon əsaslı müdaxilələr (məsələn, lobotomiya), məcburi dərman qəbulu, elektroşok, həbs, “evtanaziya” adlı sistemə qətl, məcburi abort, tibb xidmətlərindən məhrum etmə, bədən hissələrinin, xüsusən də albinizmi olan şəxslərin şikəst edilməsi və alveri kimi qəddar formalarda baş verib və baş verməkdə davam edir.

III. Əlilliyin insan hüquqları modeli və inklüziv bərabərlik

8. Əlilliyin fərdi və ya tibbi modelləri bərabərlik prinsipinin əlilliyi olan şəxslərə tətbiq edilməsinə mane olur. Əlilliyin tibbi modelinə əsasən, əlilliyi olan insanlar hüquq sahibləri kimi tanınmırlar, əksinə bu əlilliyinə görə “azaldılır”.

¹İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya; Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya; işgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya qarşı Konvensiya; Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya; Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya; Bütün İnsanların Məcburi İtkin Düşmədən Qorunması Haqqında konvensiya.

Bu modellərə əsasən əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik və ya fərqli rəftar və onların kənarlaşdırılmasını norma kimi qəbul edilir və bu norma, əlilliyə tibbi əsaslı əlillik yanaşması ilə qanuniləşdirilir. Əlillik kontekstinə bərabərlik anlayışını tətbiqi ilə bağlı ilk cəhdlərdə, əlilliklə bağlı ilkin beynəlxalq qanunları və siyasətləri formalaşdırmaq üçün fərdi və ya tibbi modellərdən istifadə edilmişdir. Əqli pozuntuları olan şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə (1971) və Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında Bəyannamə (1975) əlilliyi olan şəxslər üçün bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması müddəalarını özündə əks etdirən ilk insan hüquqları sənədləri olmuşdur. Bu ilkin insan hüquqları sənədləri əlillik üçün bərabərlik yanaşmasına yol açsa da, onlar hələ də əlilliyin tibbi modelinə əsaslanırdı, çünki əlillik hüquqların məhdudlaşdırılması və ya inkar edilməsi üçün qanuni əsas kimi hesab olunurdu. Həmçinin, həmin sənədlər indi uyğunsuz və ya köhnəlmiş hesab edilən dilləri ehtiva edirdi. 1993-cü ildə “imkanların bərabərliyini” əlillik siyasətinin və qanununun əsas konsepsiyası elan edən Əlilliyi olan şəxslər üçün İmkanların Bərabərliyi üzrə Standart Qaydaların qəbulu ilə növbəti addım atıldı.

9. Əlilliyin insan hüquqları modeli əlilliyi sosial quruluş kimi qəbul edir və əlillik insan hüquqlarını inkar etmək və ya məhdudlaşdırmaq üçün qanuni əsas kimi qəbul edilməməlidir. O, əlilliyi şəxsiyyətin digər komponentlərindən biri hesab edir. Beləliklə, əlillik ilə bağlı qanun və siyasətlər əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyini nəzərə almalıdır. Bu model həmçinin insan hüquqlarının bir-birindən asılı, bir-biri ilə əlaqəli və bölünməz olduğunu qəbul edir.

10. İmkanların bərabərliyi Konvensiyanın 3-cü maddəsində göstərilən ümumi prinsip kimi formal bərabərlik modelindən real bərabərlik modelinə əhəmiyyətli təkamülü qeyd edir. Formal bərabərlik oxşar vəziyyətdə olan şəxslərə bərabər münasibət göstərməklə birbaşa ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq məqsədi daşıyır. O, mənfi stereotiplərə və qərəzli fikirlərə qarşı mübarizə aparmağa kömək edə bilər, lakin insanlar arasındakı fərqləri nəzərə almadığı və qəbul etmədiyindən “fərq dilemması” üçün həllər təklif edə bilməz. Real bərabərlik isə əksinə struktur və dolaylı ayrı-seçkiliyi həll etməyə çalışır və güc münasibətlərini nəzərə alır. O, qəbul edir ki, “fərq dilemması” bərabərliyə nail olmaq üçün insanlar arasındakı fərqlərə həm məhəl qoymamağı, həm də qəbul etməyi tələb edir.

11. İnküziv bərabərlik Konvensiyada müəyyən edilmiş bərabərliyin yeni modelidir. O, bərabərliyin real modelini əhatə edir və bərabərliyin məzmununu aşağıdakı kimi genişləndirir və inkişaf etdirir:

(a) sosial-iqtisadi bərabərsizliyi aradan qaldırmaq üçün ədalətli yenidən bölüşdürmə komponenti;

(b) stiqma, stereotiplər, qərəz və zorakılıqla mübarizə aparma və insan ləyaqətini və onların kəşifən xüsusiyyətlərini tanımaq;

(c) cəmiyyətə daxil olma yolu ilə sosial qrupların üzvləri kimi sosial mahiyyətini və bəşəriyyətin bir hissəsi kimi tam şəkildə tanınması üçün iştirakçı komponenti;

(d) fərqliliyə insan ləyaqəti məsələsi kimi yer ayırmaq üçün tənzimləmə komponenti. Konvensiya inküziv bərabərlik prinsipinə əsaslanır.

IV. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabərliyin hüquqi xarakteri

12. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması prinsiplər və hüquqlardır. Konvensiya 3-cü maddədə onlara prinsiplər, 5-ci maddədə isə hüquqlar kimi istinad edir.

O, həmçinin Konvensiyada təsbit edilmiş bütün digər prinsipləri və hüquqları şərh etmək üçün vasitədir. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması prinsip/hüququ Konvensiya ilə təmin edilən beynəlxalq müdafiənin təməli daşır. Bərabərliyi təşviq etmək və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə dərhal həyata keçirilməli olan kəşifən öhdəliklərdir. Onlar təcridən həyata keçirilmir.

13. Konvensiyanın 5-ci maddəsi, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsində olduğu kimi, digər müddəalardan asılı olmayaraq, özlüyündə müstəqil hüquq təmin edir. Bu maddə dövlət orqanları tərəfindən tənzimlənen və qorunan hər hansı bir sahədə hüquqi və ya faktiki ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Onu 4-cü maddənin 1-ci hissəsinin (e) bəndi ilə birlikdə özəl sektora da şamil edilir.

V. Normativ məzmun

A. Qanun qarşısında və qanuna əsasən bərabərliyi haqqında 5-ci maddənin 1-ci bəndi

14. Bir sıra beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrində “qanun qarşısında bərabərlik” ifadəsi var ki, bu ifadə fərdlərin qanunla və onun tətbiqində bərabər rəftar hüququnu bir prinsip kimi təsvir edir. Bu hüququn tam şəkildə həyata keçirilməsi üçün məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməməlidirlər. “Qanuna əsasən bərabərlik” anlayışı Konvensiyaya xasdır. Bu, hüquqi münasibətlərdə iştirak etmək imkanlarına aiddir. Qanuna əsasən bərabərlik qanunla müdafiə olunmaq hüququnu ifadə etdiyi halda, qanun qarşısında bərabərlik qanundan şəxsi mənafeyi üçün istifadə etmək hüququna istinad edir. Əlilliyi olan şəxslərin səmərəli müdafiə olunmaq və pozitiv cəlb olunma hüququ vardır. Qanunun özünün müəyyən yurisdiksiyası daxilində olanların real bərabərliyinə təminat verir. Beləliklə, bütün əlilliyi olan şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyinin tanınması o deməkdir ki, əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının konkret olaraq inkar edilməsinə, məhdudlaşdırılmasına və ya zəiflədilməsinə imkan verən qanunlar olmaması və əlilliyin bütün qanunvericilik və siyasətlərdə əsas istiqamət kimi nəzərə alınmasıdır.

15. “Qanun qarşısında bərabərlik” və “qanuna əsasən bərabərlik” terminlərinin bu cür təfsiri Konvensiyanın 4-cü maddənin 1-ci hissəsinin (b) və (c) bəndlərinə uyğundur və iştirakçı dövlətlər dövlət orqanları və qurumlarının Konvensiyaya uyğun fəaliyyət göstərməsini təmin etməlidirlər; əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik təşkil edən mövcud qanun, qayda, adət və təcrübələrin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi; və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi bütün siyasət və proqramlarda nəzərə alınır.

B. Qanunla bərabər müdafiə və qanundan bərabər faydalanma haqqında 5-ci maddənin 1-ci bəndi

16. “Qanunla bərabər müdafiə” və “qanundan bərabər faydalanma” bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi kimi əlaqəli, lakin fərqli anlayışları ehtiva edir. “Qanunla bərabər müdafiə” ifadəsi beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrinə yaxşı məlumdur və milli qanunverici orqanlarının əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yaradan qanunlar və

siyasətlər qəbul etməkdən çəkinmələrini və ya belə ayrı-seçkiliyi davam etdirməmələrini tələb etmək üçün istifadə olunur. Konvensiyanın 5-ci maddənin 1, 3 və 4-cü hissələri ilə birlikdə oxuyanda aydın olur ki, əlilliyi olan şəxslərin qanunvericiliklə təmin edilmiş hüquqlardan bərabər səviyyədə istifadəsini asanlaşdırmaq üçün üzv dövlətlər müsbət addımlar atmalıdırlar. Müyəssərlik, ağılabatan uyğunlaşma və fərdi dəstək xidmətlərinin təmin etmək üçün tədbirlər tez-tez tələb olunur. Bütün əlilliyi olan şəxslərə bərabər imkanları təmin etmək üçün “qanundan bərabər faydalanma” ifadəsi istifadə olunur, yəni üzv dövlətlər bütün hüquqi müdafiə vasitələrə və ədalət mühakiməsinə bərabər çıxışın qarşısını alan maneələri aradan qaldırmalı və bərabər istifadə imkanları yaratmalıdırlar.

C. Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, bərabər və səmərəli hüquqi müdafiə haqqında 5-ci maddənin 2-ci hissəsi

17. 5-ci maddənin 2-ci hissəsi əlilliyi olan şəxslər və onlarla əlaqəli şəxslərin bərabər hüquqlarının təmin edilməsi üçün qanuni tələbləri ehtiva edir. Əlilliyə görə hər hansı ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlı öhdəliklər əlilliyi olan şəxslərə və onların himayədarlarına, məsələn, əlilliyi olan uşaqların valideynlərinə şamil edilir. Əlilliyi olan şəxslərə bütün əsaslarla ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli hüquqi müdafiəni təmin etmək öhdəliyi geniş əhatə dairəsinə malikdir və bununla bağlı üzv dövlətlərin üzərinə vəzifələr qoyur. 2-ci maddədə əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkilik “məqsədi və ya nəticəsi siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədə bütün insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının digərləri ilə bərabər səviyyədə tanınmasının, realizə olunmasının və ya həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılmasından və ya inkar olunmasından ibarət əlilliklə bağlı istənilən fərqqoyma, istisna və məhdudiyyətlər tətbiqetmə kimi müəyyən edilir. Buraya bütün ayrı-seçkilik formaları, o cümlədən ağılabatan uyğunlaşmadan imtina da daxildir”. Həmin tərif İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 1-ci maddəsi və Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsi kimi beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrində ayrı-seçkiliyin hüquqi təriflərinə əsaslanır. O, iki aspektdə həmin təriflərdən kənara çıxır: birincisi, əlilliyə görə ayrı-seçkiliyin bir forması kimi “ağılabatan uyğunlaşmadan imtina olunması” daxildir; ikincisi, “digərləri ilə bərabər səviyyədə” ifadəsi yeni komponentdir. “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya”nın 1 və 3-cü maddələrindəkinə oxşardır, lakin daha məhdud bir ifadə “kişi və qadınların bərabərliyi səviyyəsində” ehtiva edir. “Digərləri ilə bərabər səviyyədə” ifadəsi təkəcə əlilliyə görə ayrı-seçkiliyin tərifi ilə məhdudlaşmır, həm də “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya”ya tam nüfuz edir. Bu o deməkdir ki, əlilliyi olan şəxslərə digərlərindən daha çox və ya az hüquq və ya imtiyaz verilməyəcək. Digər tərəfdən, üzv dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin faktiki olaraq bütün əsas insan hüquq və azadlıqlarından istifadə edə bilmələrini təmin etmək üçün, onların faktiki bərabərliyinə nail olmaq üçün konkret tədbirlər görülməsi tələb olunur.

18. “Bütün ayrı-seçkiliyi” qadağan etmək öhdəliyinə ayrı-seçkiliyin bütün formaları daxildir. Beynəlxalq insan hüquqları təcrübəsi ayrı-ayrılıqda və ya eyni vaxtda baş verə bilən ayrı-seçkiliyin dörd əsas formasını müəyyən edir:

(a) “Birbaşa ayrı-seçkilik” o zaman baş verir ki, eyni şəraitdə əlilliyi olan şəxslərə qadağan olunmuş əsaslarla, hər hansı səbəbdən fərqli şəxsi vəziyyətə görə digər insanlarla müqayisədə xoşagəlməz rəftar olunur. Birbaşa ayrı-seçkilik eyni zamanda oxşar vəziyyətin

olmadığı hallarda qadağan olunmuş əsaslara qərəzli hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi də əhatə edir.² Ayrı-seçkiliyin baş verib-verməməsinin müəyyən edilməsi üçün ayrı-seçkilik edən tərəfin motivi və ya niyyəti əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, əlilliyi olan uşağı öz tədris planını dəyişməmək üçün qəbul etməkdən imtina edən dövlət məktəbi bunu yalnız onun əlilliyə malik olduğuna görə etməsi birbaşa ayrı-seçkilik nümunəsidir;

(b) “Dolayı ayrı-seçkilik”³ o deməkdir ki, qanunlar, siyasətlər və ya təcrübələr zahirən neytraldır, lakin əlilliyi olan şəxsə qeyri-mütənasib şəkildə mənfi təsir göstərir. Bu o zaman baş verir ki, reallıqda əlçatan görünən bir fürsət müəyyən şəxsləri istisna edir, çünki onların statusu həmin fürsətdən yararlanmağa imkan vermir. Məsələn, məktəb asan oxunan formatda kitablar təqdim etməsə, bu, texniki cəhətdən həmin məktəbdə oxumağa icazə verilsə də, əslində başqa məktəbdə oxuması tələb olunan əqli qabiliyyəti olan şəxslərə qarşı dolayı ayrı-seçkilik yaradır. Eynilə, hərəkət qabiliyyəti məhdud olan namizədin müsahibəyə buraxılmasına baxmayaraq, lifti olmayan binada ikinci mərtəbədəki ofisdə müsahibə aparılırsa, bu şərait onu əlverişsiz vəziyyətdə qoyur;

(c) Konvensiyanın 2-ci maddəsinə uyğun olaraq “ağlabatan uyğunlaşdırmadan imtina” o halda ayrı-seçkilik təşkil edir ki, əsas insan hüquq və azadlıqlarının bərabər istifadəsini və ya həyata keçirilməsini təmin etmək üçün zəruri olan mümkün dəyişikliklər və düzəlişlərdən (qeyri-mütənasib və ya əsassız yük olmayan) imtina edilir. Əlilliyi olan şəxsin müşayiətçisinin iştirakını qəbul etməmək və ya onun üçün digər uyğunlaşdırma tədbirlərini həyata keçirməkdən imtina etmək, ağlabatan uyğunlaşdırmadan imtina nümunələridir.

(d) “Təqib” əlilliklə və ya digər qadağan olunmuş əsaslarla bağlı xoşagəlməz davranış şəxsin ləyaqətinə toxunmaq və ya nəticəsi isə qorxuducu, düşmənçilik, ləyaqəti alçaldan və ya təhqiredici mühit yaratmaq məqsədi ilə baş verən ayrı-seçkiliyin formasıdır. Bu, əlilliyi olan şəxslərə qarşı fərqlilikləri və təzyiqləri davam etdirən hərəkətlər və ya sözlər vasitəsilə baş verə bilər. Bu cür ayrı-seçkiliyin daha çox ehtimal olunduğu və təbiətinə görə gözəgörünməz olduğu və buna görə də cəzalandırılma ehtimalının az olduğu yaşayış müəssisələri, xüsusi məktəblər və ya psixiatriya xəstəxanalar kimi təcrid olunmuş yerlərdə yaşayan əlilliyi olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. “Zorbalıq” (bullinq) və onun onlayn formaları, kiber zorakılıq və kibernifrət də nifrət cinayətinin şiddətli və zərərli formalarıdır. Digər misallara zorlama, sui-istifadə və istismar, nifrət cinayətləri və döyülmə kimi bütün formalarda (əlilliyə əsaslanan) zorakılıq daxildir.

19. Ayrı-seçkilik əlillik və ya gender kimi tək bir xüsusiyyətə və ya çoxsaylı yaxud bir-biri ilə kəsişən xüsusiyyətlərə əsaslanma bilər. “Kəsişən ayrı-seçkilik” əlilliyi olan şəxs və ya onunla əlaqəli olan şəxsin rəng, cins, dil, dini, etnik və ya digər statusuna görə onun əlilliyi ilə bağlı ayrı-seçkiliyin hər hansı formasına mürəz qaldıqda baş verir. Kəsişən ayrı-seçkilik birbaşa və ya dolayı ayrı-seçkilik, ağlabatan uyğunlaşdırmadan imtina edilməsi və ya zorakılıq formasında ola bilər.

²Baxın: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə dair № 20 (2009) ümumi şərh, bənd. 10.

³Eyni yerdə

Məsələn, əlçatan formatda ümumi sağlamlıq məlumatlarına çıxışın məhdudlaşdırılması bütün əlilliyi olan şəxslərə təsir edirsə, gözdən əlilliyi olan qadınların ailə planlaşdırılması xidmətlərinə çıxışının məhdudlaşdırılması isə onun gender və əlilliyinin kəsişməsi əsasında hüquqlarını məhdudlaşdırır. Bir çox hallarda bu əsasları ayırmaq çətinidir. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı çoxsaylı və kəşşən ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmalıdır. Komitənin fikrincə, “çoxsaylı ayrı-seçkilik” şəxsin iki və ya daha çox əsas üzrə ayrı-seçkiliyə məruz qalması ayrı-seçkiliyin birləşdirdiyi və ya ağırlaşdırdığı vəziyyətdir. Kəşşən ayrı-seçkilik bir neçə əsasın eyni vaxtda baş verdiyi və qarşılıqlı təsir göstərdiyi bir vəziyyətdir ki, onlar ayrılmazdır və buna görə də aidiyyəti şəxsləri əlverişsiz vəziyyətə və ayrı-seçkiliyə məruz qoyur⁴.

20. “Əlilliyə görə” ayrı-seçkilik hazırda əlilliyi olan, keçmişdə əlilliyi olmuş, hazırda əlilliyi olduğu və gələcəkdə əlilliyin müəyyən edilməsi ehtimal edilən, eləcə də əlilliyi olan şəxslə əlaqəli olanlara qarşı ola bilər. Sonuncu “əlaqəyə görə ayrı-seçkilik” kimi tanınır. 5-ci maddənin əhatə dairəsinin geniş olmasının səbəbi əlilliklə bağlı bütün ayrı-seçkilik hallarının və yaxud ayrı-seçkiliyə yol açan davranışların aradan qaldırılması və onlarla mübarizə zərurətindən irəli gəlir.

21. “Bütün əsaslarla ayrı-seçkilikdən” müdafiə o deməkdir ki, ayrı-seçkiliyin bütün mümkün səbəbləri və onların kəsişmə nöqtələri nəzərə alınmalıdır. Mümkün səbəblərə aşağıdakılar daxildir: əlillik; sağlamlıq vəziyyəti; xəstəliyə irsi meyllilik; irq; rəng; mənşə; cins; hamiləlik və analıq/atalıq; mülki; ailə və ya iş vəziyyəti; gender; dil; din; siyasi və digər əqidə; milli, etnik, yerli və ya sosial mənşəli; miqrant, qaçqın və ya sığınacaq statusu; milli azlığa mənsub olmaq; iqtisadi və ya məişət vəziyyəti; doğum; yaş və ya bu əsasların hər hansı birinin birləşməsi.

22. “Ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və effektiv hüquqi müdafiə” o deməkdir ki, üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri ayrı-seçkilikdən qorumaq öhdəliyi vardır və ayrı-seçkiliyə qarşı xüsusi və hərtərəfli qanunvericilik qəbul etməlidirlər. Əlilliyə əsaslanan və əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin qanunvericilikdə açıq şəkildə qadağan edilməsi mülki, inzibati və cinayət proseslərində kəşşən ayrı-seçkiliklə bağlı müvafiq və effektiv hüquqi müdafiə vasitələrinin və sanksiyaların tətbiqi ilə müşayiət olunmalıdır. Əgər ayrı-seçkilik sistemli xarakter daşıyarsa, sadəcə bir şəxsə kompensasiya verilməsi prosesin gedişatına heç bir real təsir göstərə bilməz. Belə hallarda üzv dövlətlər öz qanunvericiliklərində “təşəbbüskar, mənəvi müdafiə vasitələri” də tətbiq etməlidirlər ki, bu dövlətlər özəl tərəflər və təşkilatlar tərəfindən ayrı-seçkiliyə qarşı daha effektiv müdafiəni təmin edə bilsinlər.

⁴ Baxın: Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitəsinin əlilliyi olan qadınlar və qızlar haqqında 3 sayılı ümumi şərh (2016), bənd. 4 (c) və 16.

D. Ağlabatan uyğunlaşdırmaya dair 5-ci maddənin 3-cü bəndi

23. Ağlabatan uyğunlaşdırma əlillik kontekstində ayrı-seçkiliyə yol verməmək üçün birbaşa tətbiq olunan öhdəliyin tərkib hissəsidir⁵. Ağlabatan uyğunlaşdırmaya daxildir: əlilliyi olan şəxs üçün mövcud imkanları və məlumatların müyəssərliyi; avadanlığın dəyişdirilməsi; fəaliyyətlərin yenidən təşkili; iş vaxtının dəyişdirilməsi; kurikulumlara, materiallara və tədris strategiyalarına düzəlişlər; tibbi prosedurların tənzimlənməsi; və ya qeyri-mütənasib və əsassız yük olmadan fərdi dəstəyə çıxışın təmin edilməsi.

24. Ağlabatan uyğunlaşdırma öhdəlikləri müyəssərlikdən fərqlidir. Hər ikisi müyəssərliyi təmin etməyi hədəfləyir, lakin universal dizayn və ya köməkçi texnologiyalar vasitəsilə müyəssərliyi təmin etmək öncədən planlaşdırılan vəzifədir, ağlabatan uyğunlaşmanı təmin etmək isə sonrakı öhdəlikdir:

a) Müyəssərlik, əvvəlcədən müəyyən edilmiş vəzifə olaraq, xüsusi olaraq hər hansı bir əlilliyi olan şəxsin ehtiyacından asılı olmayaraq, sistemlərə və proseslərə inteqrasiya edilməlidir, məsələn, binaya, xidmətə və ya məhsula digərləri ilə bərabər səviyyədə çıxış imkanlarının yaradılması. Üzv dövlətlər Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü bəndinə uyğun olaraq əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları ilə məsləhətləşmələr əsasında hazırlanmış və qəbul edilmiş müyəssərlik standartlarını müəyyən etməlidirlər. Müyəssərlik proaktiv və sistemli bir öhdəlikdir.

b) Sonradan müəyyən edilən öhdəlik kimi ağlabatan uyğunlaşma, əlilliyi olan şəxsin əlçatmaz vəziyyətlərə və ya mühtirlərə çıxış tələb etdiyi və ya öz hüquqlarından istifadə etmək istədiyi andan etibarən təmin edilməlidir. Ağlabatan uyğunlaşdırmaya müraciət adətən şəxs və ya bir şəxs və ya qrupun müvafiq nümayəndələri tərəfindən edilir. Müraciətçi (lər) ilə ağlabatan uyğunlaşdırmaya dair müzakirə aparılmalıdır. Müəyyən hallarda, təmin edilən ağlabatan uyğunlaşdırma kollektiv və ya ictimai faydaya çevrilir. Digər hallarda, təmin edilən ağlabatan uyğunlaşdırma yalnız müraciətçi(lər)in xeyrinədir. Ağlabatan uyğunlaşdırmanın təmin edilməsi öhdəliyi uyğunlaşdırma tələbi alındıqdan dərhal sonra tətbiq olunan operativ və fərdiləşdirilmiş bir öhdəlikdir. Ağlabatan uyğunlaşdırılma öhdəlik sahibinin əlilliyi olan şəxslə dialoq qurmağını tələb edir. Qeyd edilməlidir ki, ağlabatan uyğunlaşdırılmanın təmin edilməsi öhdəliyi yalnız əlilliyi olan şəxsin uyğunlaşdırma üçün müraciət etdiyi və ya öhdəlik sahibinin həmin şəxsin əlilliyindən xəbərdar olduğu sübut oluna bilən vəziyyətlərlə məhdudlaşmır. Bu, həmçinin potensial öhdəlik sahibinin həmin şəxsin hüquqlarının həyata keçirilməsinə maneələrin aradan qaldırılması üçün uyğunlaşdırma tələb edəcək bir əlilliyi olduğunu bilməli olduğu hallarda da tətbiq edilməlidir.

25. Konvensiyanın 2 və 5-ci maddələrinə uyğun olaraq ağlabatan uyğunlaşdırmanı təmin etmək öhdəliyi iki tərkib hissəyə bölünə bilər. Birinci hissə, əlilliyi olan şəxs tərəfindən öz insan hüquqlarından digərləri ilə bərabər səviyyədə istifadə etməsi və həyata keçirməsinin təmin olunması məqsədi ilə zəruri və mümkün uyğunlaşma və düzəlişlər edilməsini müsbət hüquqi öhdəlik qoyur. Bu öhdəliyin ikinci hissəsi tələb olunan uyğunlaşdırmaların öhdəlik sahibinin üzərinə qeyri-mütənasib və ya əsassız yük qoyulmamasını təmin edir.

⁵Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsinin əlilliyi olan şəxslər haqqında 1994-cü il tarixli 5 nömrəli Ümumi Şərhi 15-ci bəndi

a) "Ağlabatan uyğunlaşdırma" tək termdir və "ağlabatan" istisna bənd kimi səhv başa düşülməməlidir; "ağlabatanlıq" anlayışı öhdəliyi dəyişdirən bir element kimi nəzərdən keçirilməməlidir. Bu, uyğunlaşma xərclərinin və ya resursların mövcudluğunun qiymətləndirildiyi bir vasitə deyil – bu elementlər daha sonrakı mərhələdə, "qeyri-mütənasib və ya əsassız yük" anlayışının qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınır. Əksinə, uyğunlaşmanın ağlabatanlığı onun əlilliyi olan şəxs üçün uyğunluğu, məqsədəuyğunluğu və effektivliyini ehtiva edir. Beləliklə, uyğunlaşdırma nəzərdə tutulan məqsədə (və ya məqsədlərə) nail olduqda və əlilliyi olan şəxsin ehtiyaclarını ödədikdə ağlabatan hesab edilir;

b) "Qeyri-mütənasib və ya əsassız yük" ağlabatan uyğunlaşmanı təmin etmək öhdəliyinin həddini təyin edən vahid anlayış kimi başa düşülməlidir. Hər iki termin eyni fikrə istinad etdiyi üçün sinonim hesab edilməlidir: ağlabatan uyğunlaşdırma tələbi, uyğunlaşdırmanı təmin edən tərəf üçün yersiz və ya əsassız yük yaratmamalıdır.

c) "Ağlabatan uyğunlaşma" – "xüsusi tədbirlər", xüsusilə "müsbət tədbirlər" anlayışlarını qarışdırılmamalıdır. Hər iki konsepsiya de-fakto bərabərliyə nail olmağı hədəfləyərsə də, ağlabatan uyğunlaşdırma ayrı-seçkiliyə yol verməmək öhdəliyidir, halbuki xüsusi tədbirlər hüquqların həyata keçirilməsinin faydalarından tarixi və/yaxud sistemik/sistemli şəkildə kənarlaşdırılma hallarının aradan qaldırılması üçün əlilliyi olan şəxslərə başqalarına nisbətən üstünlük verilməsini nəzərdə tutur. Xüsusi tədbirlərə nümunə olaraq özəl sektorda işləyən əlilliyi olan qadınların sayının az olmasına qarşı müvəqqəti tədbirləri və ali təhsil müəssisələrində əlilliyi olan tələbələrin sayının artırılmasına dəstək proqramlarını göstərmək olar. Eyni şəkildə, ağlabatan uyğunlaşdırma, müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququ çərçivəsində şəxsi köməkçilər kimi dəstəyin təmin edilməsi və ya hüquqi qabiliyyətin həyata keçirilməsində müşayiət ilə qarışdırılmamalıdır;

d) Ədalət mühakiməsinə çıxış kontekstində "prosesual uyğunlaşmalar" ağlabatan uyğunlaşdırma ilə qarışdırılmamalıdır; sonuncu qeyri-mütənasiblik anlayışı ilə məhdudlaşsa da, prosesual uyğunlaşmalar məhdudlaşmır.

26. Ağlabatan uyğunlaşdırma öhdəliyinin tətbiqi məqsədləri üçün nəzərə alınmalı olan əsas elementlər arasında aşağıdakılar daxildir:

(a) əlilliyi olan şəxslə dialoqda onların insan hüquqlarının həyata keçirilməsinə təsir edən maneələrin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması;

(b) uyğunlaşdırmanın mümkün olub-olmamasının (qanuni və ya praktiki olaraq) qiymətləndirilməsi — qanuni və ya maddi cəhətdən qeyri-mümkün olan uyğunlaşdırma nəzərdə tutulmur.

(c) uyğunlaşdırmanın sözügedən hüququn həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq (yəni, zəruri və uyğun) və ya effektiv olub-olmadığını qiymətləndirmək;

(d) Dəyişikliyin öhdəlik sahibinin üzərinə qeyri-mütənasib və ya əsassız yük qoyduğunu qiymətləndirərək; ağlabatan uyğunlaşdırmanın qeyri-mütənasib və ya əsassız yüklü olub-olmamasının müəyyən edilməsi, istifadə olunan vasitə ilə onun

məqsədi, yeni müvafiq hüququn həyata keçirilməsi arasında proporsional əlaqənin qiymətləndirilməsini tələb edir;

(e) Bərabərliyin təşviqi və əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması kimi əsas məqsədlərə nail olmaq üçün ağılabatan uyğunlaşdırmanın uyğun olmasını təmin etmək. Buna görə də, ağılabatan uyğunlaşdırmadan məsul olan səlahiyyətli orqan və maraqlı şəxslə məsləhətləşmələrə əsaslanan fərdi yanaşma tələb olunur. Nəzərə alınmalı potensial amillərə maliyyə xərcləri, mövcud resurslar (dövlət subsidiyaları daxil olmaqla), uyğunlaşdırmadan məsul olan tərəfin ölçüsü (bütünlükdə), dəyişikliyin təşkilata və ya müəssisəyə təsiri, üçüncü tərəfin faydaları, başqalarına mənfi təsirlər və ağılabatan sağlamlıq və təhlükəsizlik tələbləri daxildir. Dövlət və özəl sektor qurumları səviyyəsində, aktivlərin yalnız bir bölmənin və ya struktur daxilindəki bir departamentin resursları ilə məhdudlaşmayaraq, bütövlükdə qiymətləndirilməsi zəruridir;

(f) xərclərin daha geniş şəkildə əlilliyi olan şəxslərin üzərinə düşməməsini təmin etmək;

(g) sübut yükünün uyğunlaşdırmanın qeyri-mütənasib və ya əsassız olduğunu iddia edən öhdəlik sahibinin üzərinə düşdüyünü təmin etmək.

27. Hər hansı bir imtinanın obyektiv meyarlara əsaslanması və müvafiq əlilliyi olan şəxsə ağılabatan müddət ərzində izah edilməsi və bildirilməsi zəruridir. Ağılabatan uyğunlaşdırma məsələsində əsaslandırma meyarları vəzifə daşıyıcısı ilə hüquq sahibi arasındakı münasibətin müddəti ilə bağlıdır.

E. Xüsusi tədbirlər haqqında 5-ci maddənin 4-cü bəndi

28. Ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməməli olan xüsusi tədbirlər əlilliyi olan şəxslərin de-facto bərabərliyini sürətləndirmək və ya ona nail olmaq məqsədi daşıyan müsbət və ya təsdiqedicə tədbirlərdir. Bu cür tədbirlər digər beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrində, məsələn, "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Konvensiyanın 4-cü maddəsində və ya "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 4-cü bəndində qeyd olunur və az təmsil olunan və ya təcrid olunmuş qrupun xeyrinə müəyyən üstünlüklərin qəbul edilməsini və ya saxlanmasını nəzərdə tutur. Onlar adətən müvəqqəti xarakter daşıyır, baxmayaraq ki, bəzi hallarda kontekstdən və şəraitdən asılı olaraq, o cümlədən cəmiyyətin quruluşundan qaynaqlanan maneələr və ya müəyyən çatışmazlıqlar səbəbindən daimi xüsusi tədbirlər tələb olunur. Xüsusi tədbirlərə nümunə olaraq məlumatlandırma və dəstək proqramları, resursların bölüşdürülməsi və/və ya yenidən bölüşdürülməsi, məqsədyönlü işə qəbul, işə götürmə və işdə irəli çəkilmə, kvota sistemləri, irəliləyiş və səlahiyyətləndirmə tədbirləri, həmçinin müvəqqəti istirahət və texnoloji yardımlar daxildir.

29. Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq üzv dövlətlərin gördüyü xüsusi tədbirlər onun bütün prinsiplərinə və müddəalarına uyğun olmalıdır. Xüsusilə, onlar əlilliyi olan şəxslərə qarşı təcrid, seqreqasiya, stereotipləşdirmə, damğalama və ya digər növ ayrı-seçkiliyə məruz qalmasının davam etdirilməsinə səbəb olmamalıdır. Buna görə də üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları ilə yaxından məsləhətləşməli və onları konkret tədbirlərin görülməsinə fəal şəkildə cəlb etməlidirlər.

VI. İştirakçı dövlətlərin ayrı-seçkiliyə yol verməmək və bərabərlik ilə bağlı Konvensiyaya əsasən ümumi öhdəlikləri

30. Üzv dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq və bərabərlik hüququna hörmət etmək, onu qorumaq və həyata keçirmək öhdəliyi daşıyır. Bununla əlaqədar olaraq, üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yaradan hər hansı hərəkətdən çəkinməlidirlər. Xüsusilə, üzv dövlətlər bu cür ayrı-seçkiliyi təşkil edən mövcud qanunları, qaydaları, adətləri və təcrübələri dəyişdirməli və ya ləğv etməlidirlər. Komitə bununla bağlı tez-tez nümunələr verir: əlilliyi olan şəxslərin hüquqi qabiliyyət hüququna xələl gətirən qəyyumluq haqqında qanun və digər qaydalar⁶; məcburi xəstəxanaya yerləşdirmə və məcburi müalicəni qanuniləşdirən, ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan və ləğv edilməli olan psixi sağlamlıqla bağlı qanunlar⁷; əlilliyi olan qadın və qızların razılığı olmadan sterilizasiyası; müyəssər olmayan mənzillər və institusionallaşdırma siyasətləri⁸; ayrı-ayrılıqda təhsil almaq ilə bağlı qanunlar⁹ və siyasətlər; əlilliyi olan şəxsləri səsvermə hüququndan məhrum edən seçki qanunları¹⁰.

31. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi hüquqlarından səmərəli istifadə aşağıdakılar kimi məcburi tədbirlərin görülməsini tələb edir:

(a) bütün insanların Konvensiyaya əsasən əlilliyi olan şəxslərin hüquqları, ayrı-seçkiliyin mənası və mövcud müdafiə vasitələri haqqında məlumatlılığını artırmaq üçün tədbirlər ;

(b) Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqların milli məhkəmələrdə tətbiq oluna bilməsini və ayrı-seçkiliyə məruz qalan bütün şəxslərin ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək üçün tədbirlər;

(c) bərabərlik müddəalarına riayət olunmasını təmin etməyə yönəlmiş şikayətə və ya prosedurlara cavab olaraq mənfi rəftar və ya cəza tədbirlərindən müdafiə;

(d) bərabərlik hüququnun həyata keçirilməsində qanuni marağı olan birliklər, təşkilatlar və ya digər hüquqi şəxslər vasitəsilə məhkəməyə müraciət etmək və tələblər irəli sürmək hüququ;

⁶ Baxın: Qanun qarşısında bərabərlik haqqında Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları Komitəsinin 1 sayılı ümumi şərh (2014).

⁷ Baxın: Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitənin 14-cü maddəyə dair təlimatlar, 6 və 14-cü bəndlər. Komitənin veb sahifəsində mövcuddur (www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx).

⁸ Baxın: müstəqil yaşama və cəmiyyətə daxil olma haqqında 5 sayılı ümumi şərh (2017) 46-cı bənd.

⁹ Baxın: İnküziv təhsil hüququ haqqında 4 sayılı ümumi şərh (2016) 24-cü bənd.

¹⁰ Baxın: Bujdosó və digərləri Macarıstana qarşı (CRPD/C/10/D/4/2011) məhkəmə işi.

(e) əlilliyi olan şəxslərin bacarıqları ilə bağlı mənfi münasibətlərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmış qurbanlarının haqlarını tələb etməkdən imtina etməsinə səbəb olmasını təmin etmək üçün sübut və dəlillərlə bağlı xüsusi qaydalar.

(f) bərabərlik hüququnun və adekvat hüquqi müdafiə vasitələrinin pozulmasına görə effektiv, mütənasib və çəkindirici sanksiyalar;

(g) ayrı-seçkilik prosesində iddiaçının ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək üçün kifayət qədər və əlçatan hüquqi yardımın göstərilməsi.

32. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin, o cümlədən kəşifən ayrı-seçkiliyə məruz qalan şəxslərin inklüziv bərabərliyini sürətləndirmək və təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər tələb edən sahələri və ya alt qruplarını müəyyən etməlidirlər. Üzv dövlətlər bu qruplar üçün xüsusi tədbirlər görməlidirlər.

33. Üzv dövlətlərin məsləhətləşmə öhdəlikləri ilə bağlı Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü bəndi və 33-cü maddəsinin 3-cü bəndi əlilliyi olan şəxslərin təşkilatlarının Konvensiyanın həyata keçirilməsində və monitorinqində mühüm rolunu vurğulayır. Üzv dövlətlər cəmiyyətdəki geniş müxtəlifliyi təmsil edən bu cür təşkilatları, o cümlədən uşaqlar, autizmlili şəxslər, genetik və ya nevroloji xəstəlikləri olan şəxslər, nadir və xroniki xəstəlikləri olan şəxslər, albinizmdən əziyyət çəkənlər, cinsi azlıq kimi hesab olunan şəxslər, yerli xalqlar, kənd icmaları, yaşlı insanlar, qadınlar, silahlı münaqişələrin qurbanları və etnik azlıq və ya miqrant mənşəli şəxslər də daxil olmaqla, yaxından məsləhətləşmələrini və fəal şəkildə cəlb etmələrini təmin etməlidirlər. Yalnız bundan sonra bütün ayrı-seçkiliyin, o cümlədən çoxsaylı və kəşifən ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılacağına gözləmək olar.

34. Üzv dövlətlər Konvensiyanın 5-ci maddəsinə əsasən informasiya öhdəliklərinə malikdirlər ki, onlar bərabərsizliyi, ayrı-seçkilik yaradan təcrübələri və əlverişsiz vəziyyətlərin nümunələrini müəyyən etmək və bərabərliyi təşviq edən tədbirlərin effektivliyini təhlil etmək üçün müvafiq məlumat və araşdırma məlumatlarını toplamalı və təhlil etməlidirlər. Komitə müşahidə etmişdir ki, bir çox üzv-dövlətlərdə əlilliyə görə ayrı-seçkilik ilə bağlı yenilənmiş məlumat yoxdur və ya çox vaxt milli qanun və qaydalarında buna imkan verdikdə belə, əlilliyə, cinsinə, gender kimliyinə, etnik mənsubiyyətə, din, yaş və ya digər şəxsiyyət təbəqələrinə görə heç bir fərq qoyulmur. Bu cür məlumatlar və onların təhlili ayrı-seçkiliyə qarşı effektiv tədbirlər və bərabərlik tədbirlərinin işlənilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

35. Üzv dövlətlər həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün ayrı-seçkilik və bərabərlik hüquqları ilə bağlı müvafiq araşdırma aparmalıdırlar. Tədqiqat gündəliyi əlilliyi olan şəxslərin tədqiqatda səmərəli iştirakını təmin etmək üçün gündəliyin müəyyən edilməsi mərhələsindən başlayaraq tədqiqat proseslərinə daxil edilməlidir. Inklüziv və iştirakı təmin edən tədqiqat prosesləri iştirakçılar üçün təhlükəsiz məkani təmin etməli və əlilliyi olan şəxslərin yaşanmış təcrübələri və real ehtiyacları ətrafında mərkəzləşməlidir.

VII. Konvensiyanın digər xüsusi maddələri ilə əlaqə

A. Əlilliyi olan qadınlar haqqında 6-cı maddə

36. Əlilliyi olan qadınlar və qızlar çoxsaylı və kəşşən ayrı-seçkiliyə¹¹ ən çox məruz qalan əlillik qrupları arasındadır. 6-cı maddə kəşşən maddədir və Konvensiyanın bütün müddəalarına münasibətdə nəzərə alınmalıdır¹². Baxmayaraq ki, “çoxsaylı ayrı-seçkilik” termini yalnız 6-cı maddədə qeyd olunur, çoxsaylı və kəşşən ayrı-seçkilik iki və ya daha çox əsasın birləşməsi zamanı baş verə bilər. 6-cı maddə əlilliyi olan qadınlara və qızlara qarşı ayrı-seçkiliyi qadağan edən və üzv dövlətləri həm imkanların bərabərliyi, həm də əməkhaqqı bərabərliyini təşviq etməyə məcbur edən məcburi bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi barədə maddədir. Bundan əlavə, 6-cı maddə, 7-ci maddə kimi, çoxsaylı ayrı-seçkilik və kəşşən ayrı-seçkilik kimi ən bariz iki ayrı-seçkilik forması ilə bağlı öhdəliklər müəyyən edən, tamamilə əhatəli deyil, nümunəvi bir maddə kimi qəbul edilməlidir.

B. Əlilliyi olan uşaqlar haqqında 7-ci maddə

37. Əlilliyi olan uşaqlar mütəmadi olaraq çoxsaylı və kəşşən ayrı-seçkiliyə məruz qalırlar. Üzv dövlətlər əlilliyə görə uşaqlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarını qadağan etməlidir; effektiv və əlçatan hüquqi müdafiə vasitələrini təmin etməli; ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün ictimaiyyəti və mütəxəssisləri məlumatlılığı artırmalıdır. Bir çox üzv dövlətlərdə uşaqlar “intizam” və ya “təhlükəsizlik” tədbirləri adı altında (məsələn, məcburi tədbirlərlə) qanuni olaraq təcavüzə məruz qala bilərlər. Bu cismani cəza tez-tez əlilliyi olan uşaqlara qeyri-mütənasib şəkildə təsir edir. Üzv dövlətlər bütün şəraitlərdə hər cür cismani cəzanı və qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarı qadağan etməli və bu qadağanın icrasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

38. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 3-cü maddəsində əksini tapmış “uşağın ali maraqları” anlayışı əlilliyi olan uşaqlara onların vəziyyəti diqqətlə nəzərə alınmaqla tətbiq edilməlidir. Üzv dövlətlər uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü ilə bağlı ümumi qanunlarda və siyasətlərdə əlillik məsələsinin inteqrasiyasını təşviq etməlidir. Bununla belə, ən ali maraq anlayışı uşaqların, xüsusilə də əlilliyi olan qızların fiziki toxunulmazlığı hüquqlarını həyata keçirmələrinin qarşısını almaq üçün istifadə edilməməlidir. Bu, əlilliyi olan uşaqların məlumatlandırılmasını, məsləhətləşməsini və onların vəziyyəti ilə bağlı hər bir qərar qəbul etmə prosesində söz sahibi olmasını təmin etmək üçün istifadə edilməlidir. Üzv dövlətlər, xüsusilə, ayrı-seçkilik kimi ailələrində böyümək hüququndan məhrum edilmiş əlilliyi olan uşaqlara qarşı zorakılıq və institutlaşma məsələsini həll etməlidirlər. Üzv dövlətlər uşaqlara ailələri ilə birlikdə və ya cəmiyyətdə alternativ ailə qayğısı şəraitində yaşamağa kömək edən deinstitutlaşma strategiyalarını həyata keçirməlidir. Üzv dövlətlər həmçinin bütün əlilliyi olan uşaqların parlamentdə, komitələrdə və siyasi qərar qəbuletmə orqanlarında, o cümlədən onlara təsir edən bütün proseslərdə dinlənilmək hüquqlarını həyata keçirmələri üçün dəstək tədbirləri görməlidirlər.

¹¹ Baxın: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi Komitəsinin Konvensiyanın 2-ci maddəsinə dair iştirakçı dövlətlərin əsas öhdəlikləri üzrə 2010-cu il tarixli 28 nömrəli ümumi tövsiyəsinin 31-ci bəndi.

¹² Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin 3 nömrəli ümumi müşahidələrinin 12-ci bəndi.

C. Maarifləndirmə haqqında 8-ci maddə

39. Dövlətin və cəmiyyətin bütün təbəqələrində maarifləndirmə aparılmadan ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaq olmaz. Buna görə də, hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verməmək və bərabərlik tədbirləri əlilliklə bağlı alçaldıcı stereotipləri və mənfi münasibətləri dəyişdirmək və ya aradan qaldırmaq üçün adekvat maarifləndirmə tədbirləri ilə müşayiət olunmalıdır. Bundan əlavə, maarifləndirmə kampaniyaları vasitəsilə zorakılıq, zərərli təcrübələr və qərəzlər aradan qaldırılmalıdır. Üzv dövlətlər, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrini əlilliyi olan şəxsləri Konvensiyanın məqsədlərinə uyğun şəkildə təsvir etməyə və əlilliyi olan şəxsləri qeyri-real şəkildə özləri və başqaları üçün təhlükəli, yaxud əzab çəkən və muxtariyyəti olmayan, cəmiyyət üçün qeyri-məhsuldar iqtisadi və sosial yük olaraq möhtac obyektlər kimi təqdim edən zərərli baxışları dəyişdirmək üçün tədbirlər görməlidir.

D. Müyəssərlik haqqında 9-cu maddə

40. Müyəssərlik bütün əlilliyi olan şəxslər üçün faktiki bərabərliyə nail olmaq üçün ilkin şərt və vasitədir. Əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə səmərəli iştirak etməsi üçün üzv dövlətlər ətraf mühitin, ictimai nəqliyyatın və informasiya və kommunikasiya xidmətlərinin əlçatanlığı məsələsini həll etməlidirlər; Bu xidmətlər digər şəxslərlə bərabər səviyyədə bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər olmalı və istifadə oluna bilməlidir. Kommunikasiya xidmətləri kontekstində müyəssərlik sosial və kommunikasiya dəstəyinin təmin edilməsini də əhatə edir.

41. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müyəssərlik və ağlabatan uyğunlaşdırma bərabərliklə bağlı qanunlar və siyasətlərlə əlaqəli iki fərqli anlayışdır:

(a) Müyəssərlik öhdəlikləri qruplara aiddir və tədricən, lakin qeyd-şərtsiz həyata keçirilməlidir;

(b) Ağlabatan uyğunlaşdırma öhdəlikləri isə fərdidir, bütün hüquqlara dərhal tətbiq olunur və qeyri-mütənasib xarakterə görə məhdudlaşdırıla bilər.

42. Tikintilərdə, ictimai nəqliyyatda, informasiya və kommunikasiya xidmətlərində müyəssərliyin tədricən həyata keçirilməsi vaxt tələb etdiyinə görə, ağlabatan uyğunlaşdırmadan dərhal öhdəlik kimi bir şəxsə bu müddətdə əlçatanlığı təmin etmək üçün vasitə kimi istifadə oluna bilər. Komitə üzv dövlətləri müyəssərliyə dair 2 sayılı ümumi şərhini (2014) rəhbər tutmağa çağırır.

E. Riskli vəziyyətlər və humanitar fəvqəladə hallar haqqında 11-ci maddə

43. Riskli vəziyyətlərdə və humanitar fəvqəladə hallarda əlilliyi olan şəxslərə qarşı artan ayrı-seçkilik riskini aradan qaldırmaq üçün humanitar tərksilah hüququ da daxil olmaqla beynəlxalq humanitar hüquqdan irəli gələn öhdəliklərə əsaslanaraq ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi təmin edilməlidir.

44. Beynəlxalq miqyasda məcburi köçkün olmuş əlilliyi olan şəxslər və/və ya əlilliyi olan qaçqınlar çox vaxt su, sanitariya təminatı, qida və sığınacaq kimi əsas ehtiyaclarla bərabər səviyyədə çıxış əldə edə bilmirlər. Məsələn, ayaqyolu və yuyunma kimi əlçatan gigiyena vasitələri çox vaxt əlçatmaz və ya qeyri-kafi olur.

45. Riskli və humanitar fəvqəladə hallarda əlilliyi olan qadınlar və qızlar xüsusilə cinsi zorakılıq, istismar və ya sui-istifadə də daxil olmaqla, zorakılıq riskinin artması ilə üzləşirlər və onların bərpa və reabilitasiya xidmətlərinə və ya ədalət mühakiməsinə müraciət etmək ehtimalı daha azdır¹³.

46. Buna görə də, üzv dövlətlər bütün proqramlarında və fəaliyyətlərində ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipini təmin etməlidirlər. Buraya əlilliyi olan şəxslərin ədalətli şəkildə milli fəvqəladə hallar protokollarına daxil edilməsi, evakuasiya planlarında əlilliyi olan şəxslərin tam nəzərə alınması, məlumatların, telefon dəstəyi xidmətlərin və qaynar xətlərin əlçatan formatlarda təmin edilməsi, humanitar fəvqəladə hallarda əlilliyi olan şəxslərə humanitar yardımın əlçatan, ayrı-seçkilik olmadan paylanması, habelə sığınacaqlarda və qaçqın düşərgələrində su təchizatı, sanitar təminat və qurğuların əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığının təmin edilməsi daxildir. Fəvqəladə hallardan sonra yenidənqurma fəaliyyətlərinin əlilliyi olan şəxslərin bərabərliyini təmin etmək üçün əlçatanlıq prinsipinə riayət etməsi həlledicidir. Bu elementləri təmin etmək üçün üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə fəvqəladə halların bütün mərhələlərinə aid olan qanunvericiliyin və siyasətlərin layihələndirilməsi, həyata keçirilməsi, monitorinqi və qiymətləndirilməsinə cəlb etməlidirlər.

F. Qanun qarşısında bərabərlik haqqında 12-ci maddə

47. Hüquq qabiliyyəti hüququ bir həddir, yəni bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmək hüququ da daxil olmaqla, Konvensiyadakı demək olar ki, bütün digər hüquqlardan istifadə etmək üçün vacibdir. 5 və 12-ci maddələr əsaslı şəkildə bir-birinə bağlıdır, çünki qanun qarşısında bərabərlik bütün əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər səviyyədə hüquq qabiliyyətindən istifadə etməsini əhatə etməlidir. Hüquq qabiliyyətinin inkar edilməsi yolu ilə ayrı-seçkilik müxtəlif formalarda, xüsusən də statusa əsaslanan, funksional və nəticəyə əsaslanan yanaşma formalarında özünü göstərə bilər. Bu sistemlərdən hər hansı biri vasitəsilə əlillik əsasında qərar qəbul etməkdən imtina etmək ayrı-seçkilikdir¹⁴.

48. Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olaraq əqlabatan uyğunlaşdırma öhdəliyi ilə 12-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən öz hüquq qabiliyyətini həyata keçirən əlilliyi olan şəxslər üçün təmin edilməli olan dəstək arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, 12-ci maddənin 3-cü bəndinə uyğun olaraq öhdəliyə heç bir məhdudiyyət qoyulmur. Hüquq qabiliyyəti həyata keçirmək üçün zəruri olan dəstəyin qeyri-mütənasib və ya həddindən artıq yük yaratması, belə bir dəstəyin təmin edilməsi öhdəliyini məhdudlaşdırmır.

49. Konvensiyanın 5 və 12-ci maddələri arasında uyğunluğu təmin etmək üçün üzv dövlətlər aşağıdakıları etməlidir:

¹³ Baxın: 3 sayılı Ümumi şərh, 49–50-ci bəndlər.

¹⁴ Baxın: 1 nömrəli Ümumi müşahidə 15-ci bənd.

(a) şəxsin vəziyyətinə, funksional qabiliyyətinə və ya qərarlarının gözlənilən nəticələrinə əsaslanaraq hüquq qabiliyyətinin ayrı-seçkilik yolu ilə inkarını qadağan etmək üçün mövcud qanunlarda islahatların aparılması. Müvafiq hallarda, bu yanaşmaları heç bir ayrı-seçkilik yaratmadan böyüklərin universal hüquq qabiliyyətini nəzərə alaraq dəstəklənən qərar qəbuletmə modeli ilə əvəz etməlidirlər;

(b) əlilliyi olan şəxslərə mövcud hüquq sistemlərdə kömək etmək üçün dəstəklənən qərar qəbuletmə sistemlərinə resurslar ayrılması. Bu cür xidmətlərin qanuniləşdirilməsi və resursların təmin edilməsi qanun qarşısında bərabər tanınma ilə bağlı 1 nömrəli (2014) ümumi şərhin 29-cu bəndində müəyyən edilmiş əsas müddəalara uyğun olmalıdır. Bu hər hansı dəstək sisteminin benefisiarların ən yaxşı maraqları kimi qəbul edilənə əsaslanmağa deyil, onların hüquqlarına, iradəsinə və üstünlüklərinə əsaslanmasını təmin etməyi nəzərdə tutur. Böyüklərin istək və üstünlüklərini dəqiq bilinməsi mümkün olmayan bütün məsələlərdə ən yaxşı maraqlar anlayışına əsaslanmaqdan əlavə, bu istək və üstünlükləri mümkün qədər dəqiq başa düşmək üçün səy göstərilməlidir.

(c) Üzv dövlətlər pulsuz hüquqi məsləhət və ya hüquqi yardım üçün əlçatan, yerli səviyyədə mövcud, sərfəli qiymətə malik, yüksək keyfiyyətli şəbəkə yaratmaqla ayrı-seçkilikdən müdafiə etməlidirlər və bu şəbəkə həmin şəxslərin iradə və üstünlüklərinə hörmət etməli və onların prosessual hüquqlarını (hüquq qabiliyyətini) digər hüquqi təmsilçilik növləri ilə eyni səviyyədə qorumalıdır. İştirakçı dövlətlər müdafiə vasitələrinin əlilliyi olan şəxslərin hüquq qabiliyyətindən məhrum edilməsinə və ya ədalət mühakiməsinə çıxışına mane olan digər əngəllərə əsaslanmamasına sistemli şəkildə nəzarət etməlidirlər.

50. Müvafiq qurumlara, məsələn hüquqi qərar qəbul edənlər, xidmət təminatçıları və ya digər maraqlı tərəflərə təlim və təhsil verilməlidir. Üzv dövlətlər cəmiyyətdə təklif olunan bütün xidmətlərdən, o cümlədən əlilliyi olan şəxslər üçün xüsusilə çətin əldə olunan ipoteka kreditləri kimi maliyyə xarakterli əmlak və xidmətlər və 12-ci maddənin 5-ci bəndində sadalanan əmlak və xidmətlərdən bərabər istifadəni təmin etməlidir. 25-ci maddənin e bəndi əlilliyi olan şəxslər üçün ümumiyyətlə mövcud olmayan başqa bir xidmətdən, yəni həyat və sağlamlıq sığortasından bəhs edir. Üzv dövlətlər özəl sektorda əmlak və xidmətlərdən bərabər istifadəni təmin etmək üçün fəal, hərtərəfli yanaşma nümayiş etdirməlidirlər. Bu, özəl sektora aid olduğu üçün ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericiliyin gücləndirilməsini də əhatə edir. Həmkarlar ittifaqları və digər maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıqdan istifadə edilməli, dəyişiklik etmək istəyən tərəfdaşların tapılması təmin edilməlidir.

G. Ədalət mühakiməsinə çıxış haqqında 13-cü maddə

51. 5-ci maddədə qeyd olunan bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı hüquq və öhdəliklər 13-cü maddə ilə bağlı xüsusi yanaşmalar tələb edir ki, bu digərləri ilə yanaşı, prosessual və yaşa uyğun uyğunlaşmaların təmin edilməsidir. Bunlar əgəlabatan uyğunlaşmadan onunla fərqlənir ki, prosessual uyğunlaşma qeyri-mütənənasibliklə məhdudlaşmır. Prosedur uyğunlaşmalarına nümunə olaraq məhkəmələrin və tribunalların əlilliyi olan şəxslər tərəfindən istifadə olunan müxtəlif ünsiyyət üsullarını etibarlı hesab etməsi göstərilə bilər. Yaşa uyğunlaşdırılmış tədbirlər, şikayət vermə mexanizmləri və ədalət mühakiməsinə çıxış barədə məlumatların sadə və yaşa uyğunlaşdırılmış dildə təqdim edilməsini əhatə edə bilər.

1. 13-cü maddə 1-ci bəndi

52. Əlilliyi olan şəxslərin ədalət mühakiməsinə effektiv çıxışını təmin etmək məqsədilə prosedurlar iştirak imkanını təmin etməli və şəffaf olmalıdır. İştirakı təmin edən tədbirlərə xüsusilə aşağıdakılar daxildir:

- (a) Məlumatın başa düşülən və əlçatan şəkildə çatdırılması;
- (b) Müxtəlif ünsiyyət formalarının tanınması və uyğunlaşdırılması;
- (c) Prosesin bütün mərhələlərində fiziki əlçatanlıq;
- (d) Zəruri olduqda və şəxsin maddi vəziyyətinin və müraciətinin əsaslılığının qanuni baxımdan qiymətləndirilməsi şərti ilə hüquqi yardım üçün maliyyə dəstəyinin göstərilməsi.

53. Ayrı-seçkilikdən müdafiə olunmaq imkanına malik olmayan, hətta hüquqi yardım alsalar belə, müdafiə imkanları məhdud olan və ya məhkəməyə müraciət etməyin mənfi nəticələrindən qorxduqları üçün seçim imkanları xeyli məhdud olan şəxsləri qorumağa yönəlmiş tədbirlər, ictimai maraqların müdafiəsinə xidmət edən tədbirlərdir (actio popularis).

54. Bundan əlavə, şəffaflığı təmin etmək üçün üzv dövlət bütün müvafiq məlumatların əlçatan və mövcud olmasını və bütün sorğuların, proseslərin və məhkəmə qərarlarının adekvat şəkildə qeydə alınmasını və sənədləşdirilməsini təmin etməlidir.

2. 13-cü maddə 2-ci bəndi

55. Hüquq və öhdəliklərə lazımi şəkildə hörmət edilməsini və onların yerinə yetirilməsini təşviq etmək üçün hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına təlim keçmək, hüquq sahibləri arasında maarifləndirmə işi aparmaq və səlahiyyət sahiblərinin bacarıqlarını artırmaq vacibdir. Müvafiq təlim aşağıdakıları əhatə etməlidir:

(a) kəşifən ayrı-seçkiliklərin mürəkkəbliyi və şəxslərin yalnız əlillik əsasında tanınmaması vacibdir. Kəşifən ayrı-seçkiliklə bağlı maarifləndirmə tədbirləri müəyyən ayrı-seçkilik və zorakılıq formalarına uyğun olmalıdır;

(b) əlilliyi olan şəxslər arasında müxtəliflik və onların ədliyyə sisteminin bütün aspektlərinə digərləri ilə bərabər əsasda səmərəli çıxışını təmin etmək üçün fərdi ehtiyacları;

(c) əlilliyi olan şəxslərin fərdi müstəqilliyinin və hüquq qabiliyyətinin hamı üçün əhəmiyyəti;

(d) uğurlu inklüzivlik üçün effektiv və konstruktiv kommunikasiya əhəmiyyətlidir;

(e) əlilliyi olan şəxslərin hüquqları ilə bağlı peşəkarlar, o cümlədən vəkillər, hakimlər, məhkəmə işçiləri, cəzaçəkmə müəssisələrinin əməkdaşları, işarət dili tərcüməçiləri, polis və cəzaçəkmə sistemi işçiləri üçün effektiv təlimlərin həyata keçirilməsi.

H. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq haqqında 14-cü maddə, işgəncələrdən və qəddar, qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftar və cəza növlərindən azadolma haqqında 15-ci maddə, istismardan, zorakılıqdan və təhqirdən azad olma haqqında 16-cı maddə, şəxsi toxunulmazlığın qorunması haqqında 17-ci maddə

56. Əlilliyi olan şəxslər zorakılıq, sui-istifadə və digər qəddar və ləyaqəti alçaldan cəzalardan qeyri-mütənasib şəkildə təsirlənə bilər, çünki, bu cəzalar məhdudlaşdırma, təcrid və ya zorakılıq şəklində olur. Komitə əlilliyi olan şəxslərə, o cümlədən uşaqlara qarşı törədilən və müəyyən mənada ayrı-seçkilik yaradan əməllərdən xüsusilə narahatdır: əlilliyi olan uşaqların ailələrindən ayrılması və onların məcburi müəssisələrə yerləşdirilməsi; azadlıqdan məhrum etmə; işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza; zorakılıq; eləcə də əlilliyi olan şəxslərin psixi sağlamlıq müəssisələrində və ya onlardan kənarında məcburi müalicəyə məruz qalması halları mövcuddur. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə qarşı istismarın, zorakılığın və pis rəftarın bütün formalarının qarşısını almaq və bu şəxsləri qorumaq üçün bütün müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Əlilliyin məcburi bərpəedici müalicəsi qadağan edilməlidir.

I. Müstəqil həyat tərzini və yerli icmaya cəlb olunma haqqında 19-cu maddə

57. Konvensiyanın 19-cu maddəsi ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə və əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyət həyatına tam müstəqil daxil olma və iştirak hüququnun bərabər şəkildə tanınmasını təsdiq edir. Müstəqil yaşamaq və cəmiyyət həyatına daxil olmaq hüququnu həyata keçirmək üçün üzv dövlətlər hüququn tam şəkildə həyata keçirilməsini və əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam daxil edilməsini və iştirakını asanlaşdırmaq üçün təsirli və uyğun tədbirlər görməlidirlər. Bura müstəqil yaşayış və inklüzivliyə dair Komitənin 5 sayılı ümumi şərhinə (2017) uyğun olaraq resursların ayrılması ilə müstəqil yaşayışa dəstək xidmətləri, müəssisələr və münasib qiymətli yaşayış sahələri, ailə üzvlərinə qayğı göstərənlərə dəstək xidmətləri və inklüziv təhsilə çıxış üçün deinstitutionlaşma strategiyalarının həyata keçirilməsi daxildir.

58. Konvensiyanın 19-cu maddəsi şəxsin əlilliyinə görə müəyyən yaşayış şəraitində yaşamağa məcbur edilməməsi ilə bağlı hüququnu tanıyır. Institutionallaşma ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır, çünki müalicə almaq üçün cəmiyyət həyatında iştirakından imtina etməyə məcbur olan əlilliyi olan şəxslər üçün cəmiyyətdə onlar dəstək xidmətlərinin yaradılmaması ilə bağlı bir uğursuzluğu əks etdirir. Əlilliyi olan şəxslərin psixi sağlamlıq üzrə ictimai xidmətlərə çıxışdan əvvəl müəssisəyə yerləşdirilməsi, əlilliyə əsaslanan fərqli rəftar formasıdır və bu baxımdan ayrı-seçkilik hesab olunur.

59. Dəstək xidmətlərindən istifadə üçün uyğunluq meyarları və prosedurları ayrı-seçkilik yaratmayacaq şəkildə müəyyən edilməli və şəxsin əlilliyinə görə deyil ehtiyaclarına əsaslanmalı və insan hüquqları yanaşması rəhbər tutulmalıdır. Təşkil olunan dəstək xidmətləri şəxsiyönlü olmalı, yaş və gender baxımdan həssas, həmçinin mədəni cəhətdən qəbul edilə bilən olmalıdır.

60. Üzv dövlətlər üçüncü tərəflərin əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşayışına və cəmiyyətə inteqrasiyasına praktiki və ya inzibati maneələr yaratmasını qadağan etməli və bunun qarşısını almalıdırlar, Məsələn, onlar xidmətlərin müstəqil və cəmiyyət həyatında yaşaması üçün uyğun olmasını və əlilliyi olan şəxslərin kirayədən kənarında qalmamasını və mənzil bazarında çətin vəziyyətə düşməməsinə təmin etməlidir.

J. Evə və ailəyə hörmət olunması haqqında 23-cü maddə

61. Əlilliyi olan şəxslər ayrı-seçkilik yaradan qanunlar, siyasətlər və inzibati tədbirlər səbəbindən nikah hüquqlarını və ya valideynlik və ailə hüquqlarını həyata keçirərkən çox vaxt ayrı-seçkiliklə üzləşirlər. Əlilliyi olan şəxslər tez-tez uşaqlarına qayğı göstərmək qabiliyyətinə malik olmayan və ya zəif valideynlər kimi qəbul olunurlar. Övladın və ya valideynlərinin və ya hər ikisinin əlilliyinə görə övladın öz valideynlərindən ayrılması ayrı-seçkilikdir və 23-cü maddəni pozur.

62. Uşaqların əlilliyinə görə müəssisələrə yerləşdirilməsi də Konvensiyanın 23-cü maddəsinin 5-ci bəndi ilə qadağan edilmiş ayrı-seçkiliyin formasıdır. Dövlətlər valideynləri əlilliyi olan və ya uşağı əlilliyi olan valideynlərə uşaqlarına qayğı göstərməsi üçün cəmiyyətdə zəruri dəstəyi təmin etməlidir.

K. Təhsil haqqında 24-cü maddə

63. Bəzi üzv dövlətlərin ayrı-seçkiliyin və ya kəşşən ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarına məruz qalan gözlə görünən və görünməyən əlilliyi olan tələbələr üçün inklüziv və keyfiyyətli təhsili təmin edən ümumi məktəblərə bərabər çıxışı təmin edə bilməməsi ayrı-seçkilik sayılır, Konvensiyanın məqsədlərinə ziddir və onun 5 və 24-cü maddələrinin birbaşa pozulmasıdır. 5-ci maddənin 1-ci bəndi və 24-cü maddə qarşılıqlı əlaqədə olur və üzv dövlətlərdən hüquqi və sosial maneələr də daxil olmaqla, inklüziv təhsil üçün ayrı-seçkilik yaradan maneələrin bütün formalarını aradan qaldırmağı tələb edir.

64. Əlilliyi olan tələbələri onların əlillikləri əsasında ümumi təhsildən və inklüziv təhsildən kənarlaşdıran xüsusi təhsil modelləri Konvensiyanın 5 maddəsinin 2-ci bəndi və 24-cü bəndinin 1-ci hissəsinin "a" bəndinə ziddir. 5-ci maddənin 3-cü bəndi üzv dövlətlərdən ağlabatan uyğunlaşdırmanı təmin etmək üçün bütün müvafiq addımlar atmağı tələb edir. Bu hüquq əlilliyi olan şəxslər üçün 24-cü maddənin 2-ci hissəsinin "b" yarım-bəndi ilə daha da möhkəmləndirilir, çünki həmin yarım-bənddə üzv dövlətlərdən əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə inklüziv təhsilə çıxışı tələb olunur. Bu məqsədə 24-cü maddənin 2-ci bəndinin "c" yarım-bəndinə uyğun olaraq şəxsin ehtiyaclarına uyğun ağlabatan uyğunlaşdırma ilə təmin etməklə və universal dizayn əsasında yeni və inklüziv mühitləri inkişaf etdirməklə nail olmaq mümkündür. Əlilliyi olan tələbələri birbaşa və ya dolayısı ilə kənarlaşdıran standartlaşdırılmış qiymətləndirmə sistemləri, o cümlədən qəbul imtahanları ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır, bu isə 5 və 24-cü maddələrə ziddir. Üzv dövlətlərin öhdəlikləri yalnız məktəblə məhdudlaşmır. Üzv dövlətlər həmçinin sosial və ya iqtisadi maneələr səbəbindən nəqliyyat imkanları məhdud olan hallarda, bütün əlilliyi olan şagirdlər üçün məktəb nəqliyyatı xidmətləri ilə təmin etməlidirlər.

65. Təhsil sistemində eşitmə qabiliyyəti tam məhdud uşaqlar üçün bərabərliyi sürətləndirmək və ayrı-seçkiliyə yol verməmək üçün işarət dilini öyrənmə mühitləri yaratmalı, eşitmə qabiliyyəti tam məhdud həmyaşıdları və böyükləri rol model olaraq təqdim etməlidirlər. Eşitmə qabiliyyəti tam məhdud uşaqların müəllimlərinin işarət dili bacarıqlarının olmaması və müyəssər olmayan məktəb şəraiti qabiliyyəti tam məhdud uşaqları istisna edir və buna görə də ayrı-seçkilik sayılır. Komitə üzv dövlətləri 5 və 24-cü maddələr üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün tədbirlər görərkən inklüziv təhsil hüququna dair 4 sayılı ümumi şərhini (2016) rəhbər tutmağa çağırır.

L. Sağlamlıq haqqında 25-ci maddə

66. Konvensiyanın 5-ci və 25-ci maddələrinə uyğun olaraq, üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkilik yolu ilə tibbi xidmətlərindən kənarlaşdırılmasını qadağan etməli və qarşısını almalı, həmçinin cinsi və reproduktiv sağlamlıq hüquqları da daxil olmaqla, gender həssaslı tibbi xidmətlərini təmin etməlidirlər. Üzv dövlətlər, həmçinin pulsuz və məlumatlı razılıq¹⁵ əsasında tibbi xidmət almaq hüququnu məhdudlaşdıran ayrı-seçkilik formaları ilə mübarizə aparmalı, tibbi müəssisələrin və məlumatların əlçatan olmasını təmin etməlidirlər¹⁶.

M. Əmək və məşğulluq haqqında 27-ci maddə

67. Konvensiyaya əsasən de-fakto bərabərliyi təmin etmək üçün üzv dövlətlər əlillik səbəbindən əmək və məşğulluqla əlaqədar heç bir ayrı-seçkiliyin olmamasını təmin etməlidirlər¹⁷. 5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulmuş ağılabatan uyğunlaşdırmanı təmin etmək və 5-ci maddənin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş əmək mühitində de-fakto bərabərliyə nail olmaq və ya sürətləndirmək üçün üzv dövlətlər aşağıdakıları etməlidir:

(a) əlilliyi olan şəxslərin xüsusi iş mühitindən uzaqlaşmasına yardım etmək və onların açıq əmək bazarında iştirakını dəstəklənməsini və eyni zamanda əmək hüquqlarının həmin şəraitə dərhal tətbiq edilməsi təmin etməlidirlər;

(b) dəstəklənən məşğulluq hüququnu, o cümlədən işaxtarma proqramları, mentorluq və peşə hazırlığı proqramlarının təşviq etmək və sərbəst seçilmiş əmək hüququnu təmin etməlidirlər;

(c) əlilliyi olan şəxslərə minimum əmək haqqından az olmamaq şərti ilə əməkhaqqı verilməsini və onlar işə başladıda əlilliyə görə müavinətdən məhrum olmamasını təmin etməlidirlər;

(d) ağılabatan uyğunlaşdırmadan imtınanı ayrı-seçkilik kimi tanımaq və çoxsaylı və kəşşən ayrı-seçkiliyi və təqibi qadağan etməlidirlər;

(e) ayrı-seçkiliyə yol vermədən əlilliyi olan şəxslərin işə düzəlməsini və işdən çıxarılmasının düzgün şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər. Üzv dövlətlər pensiya və ya işsizlik müavinətləri kimi imtiyaz və hüquqlara bərabər və effektiv çıxışı təmin etməlidirlər. Bu cür imtiyazlar şəxsin əmək bazarından kənar qalması halında dayandırılmamalıdır ki, həmin şəxsin sosial təcrid vəziyyəti daha da ağırlaşdırır;

(f) Dövlət və özəl sektorda təhlükəsiz və sağlam əmək şəraiti təmin edən, inklüziv və əlçatan iş mühitində məşğulluğun təşviq olunması vacibdir;

(g) hərtərəfli strategiya çərçivəsində əlilliyi olan şəxslərin rəhbərləri ilə müntəzəm qiymətləndirmə görüşləri keçirmək və əldə ediləcək hədəfləri müəyyənləşdirməklə bərabər karyera imkanlarından istifadə etmələrini təmin etməlidirlər;

¹⁵ Baxın: 1 sayılı ümumi şərh, 41-ci bənd.

¹⁶ Baxın: 2 sayılı ümumi şərh, 40-cı bənd.

¹⁷ Baxın: Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Məşğulluqda və Peşədə Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması Haqqında Konvensiyası", 1958-ci il (№ 111) və "Əlilliyi olan Şəxslərin Peşə Reabilitasiyası və Məşğulluğu Haqqında Konvensiyası", 1983-cü il (№ 159).

(h) əlilliyi olan işçilərin təhsil, peşə hazırlığı, ixtisasartırma və bacarıqların inkişafı da daxil olmaqla, müxtəlif təlim imkanlarına çıxışının təmin edilməsi, həmçinin işəgötürənlər, işçiləri və işəgötürənləri təmsil edən təşkilatların üzvləri, həmkarlar ittifaqları nümayəndələri və səlahiyyətli orqanlar üçün əlilliyi olan şəxslərin məşğulluğu və ağılabatan uyğunlaşdırmalarla bağlı təlimlər təşkil etməlidirlər;

(i) ayrı-seçkiliyə yol verməyən və əlilliyi olan şəxsləri əhatə edən əməyin mühafizəsi və sağlamlığı qaydaları da daxil olmaqla, ümumi tətbiq edilə bilən əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi tədbirləri hazırlamalıdır;

(j) əlilliyi olan şəxslərin həmkarlar ittifaqlarına üzv olmaq və onlara çıxış hüququ tanınmalıdır.

N. Layiqli həyat səviyyəsi və sosial müdafiə haqqında 28-ci maddə

68. Komitənin 3 sayılı ümumi şərhinin 59-cu bəndində qeyd edildiyi kimi, yoxsulluq həm çoxsaylı ayrı-seçkiliyin ağırlaşdırıcı amilidir, həm də onun nəticəsidir. Əlilliyi olan şəxslərin özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsi hüququnun təmin edilməməsi Konvensiyanın məqsədlərinə ziddir. Bu xüsusilə ifrat yoxsulluq və ehtiyac içində yaşayan əlilliyi olan şəxslərlə bağlı ciddi narahatlıq doğurur. Əlilliyi olan şəxslər tez-tez digər şəxslərlə müqayisədə layiqli həyat səviyyəsinə nail olmaq üçün əlavə xərclər çəkirlər. Bu, həddindən artıq yoxsulluq və ehtiyac içində yaşayan əlilliyi olan uşaqlar və ya yaşlı qadınlar üçün xüsusi bir əlverişsiz şərait yaradır. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə əlilliklə bağlı əlavə xərcləri qarşılamağa imkan verən effektiv tədbirlər görməlidirlər. Üzv dövlətlər həddindən artıq yoxsulluq və ehtiyac içində yaşayan əlilliyi olan şəxsləri minimum səviyyədə adekvat qida, geyim və yaşayış yeri ilə təmin etmək üçün təcili tədbirlər görməlidirlər¹⁸.

69. Sosial müdafiə ilə əlaqədar, üzv dövlətlərdən əlavə olaraq əsas sosial müdafiə sisteminin yaradılması tələb olunur.

O. Siyasi və ictimai həyatda iştirak haqqında 29-cu maddə

70. Seçki proseslərindən və siyasi həyata digər formalarda iştirakdan kənarlaşdırılma, əlilliyə əsaslanan ayrı-seçkiliyin tez-tez rast gəlinən nümunələrindəndir. Bu hallar çox vaxt hüquq qabiliyyətinin inkarı və ya məhdudlaşdırılması ilə sıx əlaqəlidir. Üzv dövlətlər aşağıda göstərilənləri təmin etməlidirlər:

a) əlilliyi olan şəxslərin səsvermə və/yaxud seçkilərdə namizəd kimi iştirak etməsinə sistemli şəkildə mane olan qanunlar, siyasətlər və qaydalarda islahatlar aparmaq;

(b) seçki prosesinin — seçkilərdən əvvəl, seçki günü və seçkilərdən sonra daxil olmaqla — bütün mərhələlərinin əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatan olmasını təmin etmək.;

¹⁸Baxın: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyəti ilə bağlı 3 sayılı ümumi şərhinin (1990)10-cu bəndi.

(c) əlilliyi olan şəxslərin konkret ehtiyaclarını nəzərə alan ağlabatan uyğunlaşdırmanın həyata keçirilməsi və onların siyasi və ictimai həyata iştirakını təmin etmək üçün fərdi dəstəyin göstərilməsi ilə bağlı tədbirləri təşviq etmək;

(d) milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə siyasi iştirak prosesində əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları dəstəkləmək və onlarla əlaqə yaratmaq, o cümlədən əlilliyi olan şəxsləri birbaşa maraqlandıran məsələlər üzrə belə təşkilatlarla məsləhətləşmələr aparmaq;

(e) seçkilər arası dövrlər də daxil olmaqla, əlilliyi olan şəxslərin davamlı siyasi iştirakına şərait yaradan informasiya sistemlərinin və qanunvericilik çərçivəsi hazırlamaq.

P. Statistika və məlumatların toplanması haqqında 31-ci maddə

71. Məlumatların toplanması və təhlili ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş siyasət və qanunvericiliyin icrasını izləmək üçün əsas tədbirlərdəndir. Üzv dövlətlər əlillik və kəşşən kateqoriyalarına görə bölünməli olan məlumatları toplamalı və təhlil etməlidirlər. Toplanmış məlumatlar ayrı-seçkiliyin bütün formaları haqqında məlumat verməlidir. Bu məlumatlar ümumi xarakter daşmalı və statistikanı, fərdi hekayələri və digər məlumat növlərini, o cümlədən yeni təşəbbüs və strategiyaların icrasını qiymətləndirməyə, mövcud tədbirlərin effektivliyini və irəliləyişini izləməyə imkan verən göstəriciləri əhatə etməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin inklüzivliyi üzrə göstəricilər Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri – 2030 Gündəliyi çərçivəsində müəyyənləşdirilməli və tətbiq edilməlidir. Məlumatların hazırlanması, toplanması və təhlili prosesləri iştirakçılıq prinsipi əsasında həyata keçirilməli, yəni bu sahədə əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlarla, o cümlədən uşaqların da təmsil olunduğu təşkilatlarla real və sıx məsləhətləşmələr aparılmalıdır. İnternatlar və ya psixiatrik xəstəxanalar kimi müəssisələrdə yaşayan şəxslər tez-tez tədqiqat və araşdırma məqsədilə aparılan məlumat toplama proseslərindən kənar qalır və onlar bu cür tədqiqatlara sistemli olaraq daxil edilməlidir.

Q. Beynəlxalq əməkdaşlıq haqqında 32-ci maddə

72. Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030 Gündəliyi də daxil olmaqla bütün beynəlxalq əməkdaşlıq səyləri əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv və əlçatan olmalı və Konvensiyaya əsaslanmalıdır. Üzv dövlətlər Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 10-cu məqsədinə uyğun olaraq insan hüquqları göstəricilərini və hər bir göstərici üçün xüsusi meyarları və hədəfləri özündə əks etdirən monitorinq çərçivələri hazırlamaladırlar. Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində göstərilən bütün səylər ayrı-seçkiliklə mübarizə aparan qanun və siyasətləri təşviq etməli və bu tədbirlər Konvensiyaya, Davamlı İnkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyinə və digər beynəlxalq insan hüquqları sənədlərinə uyğun olaraq tam inklüzivliyə yönəlməlidir.

VIII. Milli səviyyədə həyata keçirilməsi

73. Yuxarıda qeyd olunan normativ məzmun və öhdəlikləri nəzərə alaraq, üzv dövlətlər Konvensiyanın 5-ci maddəsinin tam tətbiqini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:

(a) milli qanunvericiliyin və təcrübələrin Konvensiyaya uyğunlaşdırılması ilə bağlı araşdırmaların aparılması, Konvensiya ilə uyğun olmayan ayrı-seçkilik yaradan

qanun və qaydaları ləğv etmək, əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yaradan adətləri və təcrübələri dəyişdirmək və ya ləğv etmək;

(b) ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik mövcud deyilsə, bu sahədə qanunlar hazırlanmalı və əlillik məsələsini nəzərə alan, geniş, şəxsi və maddi əhatəsi olan, effektiv hüquqi müdafiə mexanizmlərini təmin edən ayrı-seçkiliyə qarşı qanunları qəbul edilməlidir. Bu cür qanunlar yalnız o zaman təsirli ola bilər ki, onlar uzunmüddətli fiziki, o cümlədən psixi-sosial, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan şəxsləri əhatə edən əlillik tərifinə əsaslanırlar və keçmiş, indi və gələcəkdəki potensial əlillikləri, habelə əlilliyi olan şəxslərlə əlaqəli olan şəxsləri əhatə etsinlər. Əlilliyə görə ayrı-seçkiliyin qurbanı olan və hüquqi müdafiəni tələb edərkən “kifayət qədər əlilliyi olduqlarını” sübut etməyə məcbur olmamalıdırlar. Əlilliyi əhatə edən ayrı-seçkiliyə qarşı qanunu qorunan qrupun deyil, ayrı-seçkilik hərəkətlərini qadağan etmək və qarşısını almaq məqsədi ilə hazırlanmalıdır. Bu baxımdan əlilliyin geniş tərfi Konvensiyaya uyğun gəlir;

(c) ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericiliyin özəl və dövlət sahəsini, o cümlədən təhsil, məşğulluq və xidmətlər daxil olmaqla digər sahələri əhatə etməsini, xüsusi ilə xüsusi təhsil, institutlaşma, hüquq qabiliyyətinin inkar edilməsi və ya məhdudlaşdırılması, məcburi psixi sağlamlığın müalicəsi, işarət dili təlimi və peşəkar surdotərcümədən, Brayl və ya digər ünsiyyətin müvafiq gücləndirici və alternativ metod, ünsiyyət üsulları və formatlarından imtina kimi əlilliyə dair ayrı-seçkiliklə mübarizəni təmin etmək;

(d) iş yerlərində və peşə təhsili xidmətlərində, o cümlədən sahibkarlığın təşviqi və kooperativlər və digər sosial iqtisadi fəaliyyət formalarının yaradılmasının dəstəklənməsi daxil olmaqla tam inklüzivliyi təmin etmək;

(e) əlilliyi olan şəxslərin ayrı-seçkiliyə qarşı müdafiəsinin digər sosial qruplarla eyni səviyyədə olmasını təmin etmək;

(f) dövlət orqanlarının nümayəndləri və kölgə iqtisadiyyatı iştirakçılarının bilik və bacarıqların artırılması proqramları, o cümlədən Konvensiyaya uyğun təlimləri işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək; maarifləndirmə və bacarıqların artırılması əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən müxtəlif təşkilatların səmərəli iştirakı ilə hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir; bu təşəbbüslər ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik və siyasətlərin əsasını təşkil edən tolerantlıq və müxtəliflik mədəniyyətinin yaradılmasında əsas komponentlərdir;

(g) əlilliyə əsaslanan ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərin sayını ümumi ayrı-seçkilik şikayətlərinin sayı ilə müqayisə etmək, bu məlumatları cins, yaş, göstərilən maneələr və ayrı-seçkiliyin baş verdiyi sektor üzrə təhlil etmək və məhkəmədən kənar, məhkəməyə çıxarılaq qərara alınmış və kompensasiya və ya sanksiya ilə nəticələnən qərarlar haqqında məlumat vermək;

(h) əlçatan və effektiv bərpa mexanizmləri yaratmaq və əlilliyə görə ayrı-seçkilik qurbanlarının digərləri ilə bərabər səviyyədə ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etmək. Bu, bütün əlilliyi olan şəxslərin effektiv məhkəmə və/və ya inzibati prosedurlara, o cümlədən effektiv və əlçatan şikayət mexanizmlərinə, müvafiq, mümkün və qanunla müəyyən edilmiş vasitələrin mahiyyətindən asılı olaraq səmərəli və keyfiyyətli hüquqi yardıma çıxışını əhatə edir. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin və qrupların mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara münasibətdə bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol

verməmək hüququnu pozan dövlət və özəl subyektlərin hərəkət və ya hərəkətsizliyi hallarına səmərəli və vaxtında müdaxilə etməlidirlər. Kollektiv məhkəmə iddialarının və ya qrup şəklində verilən şikayətlərin tanınması, əlilliyi olan qrupların hüquqlarının təmin olunmasında ədalətə çıxışın real şəkildə təmin edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər;

(i) ayrı-seçkiliyə qarşı milli qanunda şəxslərin bərabərliklə bağlı müddələrin tətbiqini tələb edən şikayətlər və ya məhkəmə proseslərinə cavab olaraq şəxslərin pis rəftardan və ya zərərli nəticələrdən müdafiəsini daxil etmək. Ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericilik həm də ayrı-seçkilik qurbanlarının təzminat almasını və ya təkrar qurbana çevrilməmələrini təmin etməlidir. Xüsusilə, ayrı-seçkiliyin ehtimal olunan faktlar mövcud olduqda, prosessual qaydalar mülki prosedurlarda sübut yükünü iddiaçıdan cavabdehin üzərinə ötürməlidir;

(j) əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları, milli insan hüquqları institutları və bərabərliyi təşviqdən səlahiyyətli orqanlarla və digər müvafiq maraqlı tərəflərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində inklüziv və müyəssər bərabərlik siyasəti və strategiyasını işləyib hazırlamaq;

(k) bütün dövlət orqanları, dövlət qulluqçuları və özəl sektor daxil olmaqla, cəmiyyətin bütün təbəqələri arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bütün əlilliyi olan şəxslərin bərabər hüquqlarının əhatə dairəsi, məzmunu və praktiki nəticələri haqqında bilikləri artırmaq;

(l) inklüziv bərabərliyə müntəzəm və hərtərəfli nəzarət etmək üçün müvafiq tədbirlər görmək. Bu, əlilliyi olan şəxslərin vəziyyəti haqqında ayrı-ayrı məlumatların toplanmasını və təhlilini əhatə edir;

(m) Konvensiyanın 33-cü maddəsinə uyğun olaraq milli monitoring mexanizmlərinin müstəqil olmasını, əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları effektiv şəkildə cəlb etməsini və əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün uyğun resurslara malik olmasını təmin edir;

(n) əlilliyi olan şəxslərin xüsusi olaraq və ya qeyri-mütənasib şəkildə məruz qaldığı zorakılıq, istismar və sui-istifadə və fiziki toxunulmazlığının pozulması hallarının qarşısının alınması və aradan qaldırılması üçün xüsusi müdafiə vasitələrini təmin etmək və lazımı səyi göstərmək;

(o) Kəşifən ayrı-seçkiliyə məruz qalan əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə qadınlar, qızlar, uşaqlar, yaşlılar və əlilliyi olan yerli xalqlar üçün inklüziv bərabərliyi təmin etmək üçün konkret tədbirlər görmək;

(p) Çoxlu sayda sığınacaq axtaranları, qaçqınları və ya miqrantları qəbul edən üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin, o cümlədən əlilliyi olan qadınların və uşaqların, psixososial və əqli pozuntuları olan şəxslərin mərkəzlərdə və digər qəbul yerlərində müyəssərliyini təmin etmək üçün rəsmi, qanunla müəyyən edilmiş prosedurları tətbiq etməlidirlər. Üzv dövlətlər əlilliyi olan şəxslər üçün psixososial və hüquqi məsləhətlərin, dəstək və reabilitasiyanın təmin edilməsini və müdafiə xidmətlərinin əlilliyə, yaşa və gender həssaslığı və mədəni baxımdan uyğun olmasını təmin etməlidirlər.